

Radosław Piętka

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

platon@amu.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-9239-1149>

„Hesperiam sua Libra tenet, qua condita Roma [...]” Astrologiczne konteksty opowieści o narodzinach i odrodzeniu Rzymu

Abstrakt: Artykuł stanowi próbę wyjaśnienia symboliki astralnej, która towarzyszyła różnym wersjom sporządzonego w czasach antycznych horoskopu miasta Rzymu, oraz powiązania jej z astrologicznymi komponentami ideologii początków pryncypatu.

Słowa kluczowe: astrologia antyczna, założenie Rzymu, Marek Maniliusz, *renovatio*

Łaciński heksametr przytoczony w tytule niniejszego szkicu, nawiązujący do chronologii założenia Rzymu, zaczerpnięty został z IV księgi astrologicznego eposu *Astronomica* Marka Maniliusza¹. Rozważania zacznę zatem od analizy tego cytatu i jego tekstowego otoczenia, aby następnie przejść do nieco rozleglejszego tła historycznoliterackiego rozważań rzymskiego poety-astrologa.

*Hesperiam sua Libra tenet, qua condita Roma
orbis et imperium retinet discrimina rerum,
lancibus et positas gentes tollitque premitque, 775
qua genitus Caesar melius nunc condidit urbem
et propriis frenat pendentem nutibus orbem.*

¹ Omówienie skąpych danych biograficznych, jakie tradycja przekazała nam o Maniliuszu, twórcy astrologicznego poematu epickiego z I wieku n.e., można znaleźć m.in. w: R. PIĘTKA: *Kaliopie i Urania. Rzymskie poematy astronomiczne*. Poznań 2005, s. 120—128; K. VOLK: *The Mystery of Manilius*. W: EADEM: *Manilius and his Intellectual Background*. Oxford 2009, s. 1—13.

Zdanie to w trybie filologicznym przetłumaczyć można następująco:

Italią opiekuje się jej znak, Waga; pod tym to znakiem został założony Rzym i [dzięki niemu rzymska] władza nad światem utrzymuje wszystko w równowadze, a narody postawione na szalach to podnosi, to opuszcza na dół; urodzony pod tym znakiem Cezar lepiej teraz założył Miasto i stosownymi rozkazami poskramia zależny [od niego] świat².

Zwraca uwagę kompozycja przytoczonego passusu, zawierającego aluzję do astrologicznych uwarunkowań powstania Rzymu — jedno zdanie, które mieści się w pięciu wersach, powiązanych licznymi symetriami. Formuła z początkowej części zdania, „qua condita Roma”, powraca echem we frazie „qua genitus Caesar”, ale też w umieszczonym w tym samym wersie sformułowaniu „condidit urbem”. Z kolei „urbs” i „orbis” („urbem”/„orbem”) z końcowych partii dwóch następujących po sobie wersów tworzą efekt paronomazji sugerujący tożsamość miasta i świata — pomysł znany z wielu innych rzymskich tekstów od czasów Cyncerona aż po późne cesarstwo³. Ten koncept retoryczno-poetycki, polityczny i filozoficzny zarazem (wywodzący się z repertuaru doktryny stoickiej) doskonale odpowiadał różnym wymiarom i wielorakim ambicjom dzieła Maniliusza. Słowo *orbis* pojawia się zresztą w cytowanym zdaniu dwukrotnie. Za pierwszym razem w zestawieniu z *imperium*, tworząc prawdopodobnie figurę *hendiadys*: „orbis et imperium” oznacza zatem „władzę nad światem”. W połączeniu z dwoma czasownikami w kolejnym wersie powstaje paralelizm, który można uznać za rodzaj chiazmu, ale może bardziej istotne jest to, że efekt równowagi opisywanej przez parę czasowników („tollit”/„premit”) został wykorzystany w samym środku całego opisu (oczywiście zakładając, że stanowił on łatwą do wyodrębnienia całość; wydaje się, że tak istotnie jest, gdyż poprzednie zdanie w poemacie jest najwyraźniej pytaniem, a następna partia tekstu dotyczy już kolejnego terytorium — Kartaginy). W ten sposób poetycka organizacja wypowiedzi niejako wspiera ideę równowagi, symbolizowaną przez kluczową w tym miejscu konstelację Wagi. Na marginesie warto zauważyć, że obraz ludów podnoszonych i opuszczanych („poniżanych”) na szalach wagi można po-

² Przekład własny; tekst oryginału tu i w pozostałych miejscach według wydania: M. MANILIUS: *Astronomica*. Ed. G.P. GOOLD. Leipzig 1985.

³ Cynceron, przedstawiając zbrodnie Katyliny, podkreślał, że spiskowcy planowali zniszczenie „tego oto miasta, a co za tym idzie — całego świata” („huius urbis atque adeo orbis terrarum”; *In Cat.* I 4, 9). Na ten temat zob. np. E. BRÉGUET: *Urbi et orbi: un cliché et un thème*. W: *Hommages à M. Renard*. Ed. J. BIBAUW. „Collection Latomus”, vol. CI. Bruxelles 1969, s. 140—152; Ph.R. HARDIE: *Virgil's Aeneid: Cosmos and Imperium*. Oxford 1986, s. 364—366; C. NICOLET: *Space, Geography and Politics in the Early Roman Empire*. Transl. H. LECLERC. *Ann Arbor* 1991, s. 114; B. ROCHETTE: *Urbs — Orbis. Ovide, Fastes II 684: Romanae spatium est Urbis et orbis idem*. „Latomus” 1997, 56.4, s. 551—553; R. PIĘTKA: *Roma Aeterna. Rzymska mitologia urbanistyczna*. Poznań 2015, s. 80—81.

niekąd uznać za fatalistyczną wersję wytycznych dawanych Rzymianom w słynnym zdaniu z VI księgi *Eneidy*: „*parcere subiectis et debellare superbos*” (*Aen.* VI 853). Mamy tu do czynienia z podobną stratyfikacją, metaforą przestrzenną, opartą na kontraście między niskim i wysokim.

Cytowany wywód Maniliusza na temat konstelacji Wagi w pierwszej kolejności dotyczy tak zwanej geografii (czy też chorografii) zodiakalnej, a więc zależności między różnymi obszarami geograficznymi i znakami zodiaku. Poemat Maniliusza to właściwie pierwsze znane nam źródło z tego zakresu. Zgodnie z tą teorią poszczególne rejony świata otrzymują swoich zodiakalnych patronów, a co za tym idzie — łączą się, podobnie jak znaki zodiaku, w antagonistyczne lub sojusznicze zestawy⁴. Dla Wagi, patronki „Hesperii”, czyli Italii, głównymi przeciwnikami są zatem Baran, Lew i Skorpion, Strzelec, Koziorożec i Byk, czyli państwa wrogie wobec Rzymu: Persja, Egipt, Frygia, Bitynia, Macedonia, Kartagina, Hiszpania, Galia i Germania⁵.

Znaczenie samego związku Wagi z Italią jest nader czytelne: według Maniliusza państwo na Półwyspie Apenińskim niesie ze sobą *Pax Romana*, ową równowagę moralno-polityczną rozumianą na sposób Wergiliański. Dodatkowo Italia, a także zamieszkujące ją ludy, odznaczają się, jak w innym miejscu zauważa Maniliusz (IV 718—719⁶), wyjątkowo „zbalansowanymi”, zrównoważonymi właściwościami — w przypadku terytorium chodzi o klimat, w przypadku ludzi — o cechy charakteru i budowy ciała⁷. Można do tego dodać spostrzeżenie, że Waga, czyli *Libra* (zwana niekiedy także *iugum*), to najbardziej rzymska z konstelacji zodiakalnych, prawdopodobnie rezultat swoistej „latynizacji” helleńskiej wizji gwiazdozbiorów; wcześniej, u autorów greckich, były to po prostu szczypcy rozległej konstelacji Skorpiona⁸.

⁴ Zob. B. GLADHILL: *Star Wars in Manilius' Astronomica*. W: IDEM: *Rethinking Roman Alliance: A Study in Poetics and Society*. Cambridge 2016, s. 109—110.

⁵ Zob. ibidem, s. 110. Na temat astrologicznej geografii Maniliusza zob. D. LIUZZI: *L'Europe dans l'œuvre de Manilius* (Astr., IV, 681—695 715—721 760—769). W: *Les Astres. Actes du colloque international de Montpellier, 23—25 mars 1995*. T. 2: *Les correspondances entre le ciel, la terre et l'homme. Les « survivances » de l'astrologie antique*. Eds. B. BAKHOUCHE, A. MOREAU, J.-C. TURPIN. Montpellier 1996, s. 61—69; G. DE CALLATAÏ: *La géographie zodiacale de Manilius* (Astr. 4, 744—817), avec une note sur l'Énéide virgilienne. „Latomus” 2001, 60.1, s. 35—66; B. BAKHOUCHE: *L'Astrologie à Rome*. Louvain—Paris 2002, s. 85—92.

⁶ „*Martia Romanis urbis pater induit ora / Gradivumque Venus miscens bene temperat artus*”.

⁷ Podobną opinię można znaleźć u wielu autorów rzymskich, np. u Warrona (*De re rust.* I 2, 3), Wergiliusza (*Georg.* II 136—176) czy Witruwiusza (*De arch.* VI 1, 10—11). Por. też: Seneka, *De ira* II 15, 5 (o związku umiarkowanego charakteru narodowego z umiejętnością panowania nad innymi narodami).

⁸ Rzymianie inspirowali się zresztą w tym przypadku terminologią bliskowschodnią; zob. A. LE BOEUFFLE: *Les noms latins d'astres et de constellations*. Paris 1977, s. 170—173 oraz M. POSSANZA: *Two Notes on Q. Cicero's De Duodecim Signis* (FPL P. 79 Morel; P. 101 Büchner). „Classical Philology” 1992, 87.1, s. 44—46 (gdzie pojawia się interesująca hipoteza, że to Juliuszowi Cezarowi i jego dziełu *De astris* Rzymianie zawdzięczają urzędowe niejako usankcjonowanie zodiakalnej nazwy *Libra*). Por. też E. DEKKER: *Illustrating the Phenomena: Celestial cartography in Antiquity*. Oxford 2012,

W greckiej wyobraźni astralnej, jak zauważono⁹, Waga odgrywała w każdym razie wyraźnie mniejszą rolę niż w rzymskiej, a wpływ na to być może miały również skojarzenia prawnicze, związane z symboliką samej wagi (konstelacja zwana była przez Maniliusza „sprawiedliwa”, *iusta*; *Astr.* III 433). Ponadto w *Astronomikach* konstelacja Wagi zyskała także epitet „wyrównująca”, *aequans* (*Astr.* II 242), a to ze względu na astronomiczny fenomen równonocy jesiennej¹⁰. Można w związku z tym podejrzewać, że w literackim idiolekcie Rzymian Waga oznaczała porządek, a brak Wagi — chaos, przy czym zjawiska te uzyskiwały sens zarówno kosmiczny, jak i polityczny¹¹.

Inne identyfikacje w tekście Maniliusza zdają się nieco bardziej problematyczne. Formalnie wrześnieowo-październikowy znak Wagi patronuje tu bowiem zarówno momentowi założenia Rzymu (datowanemu przecieży zwykle na kwietniowe święto Pariliów, 21 dnia miesiąca¹²), jak i narodzinom „Cezara”, ukazanego jako nowy założyciel Miasta (nie jest przy tym jasne, czy chodzi o Oktawiana czy Tyberiusza¹³). To, co się narzuca w tym przypadku z największą oczywistością, to fakt, że Maniliusz stara się połączyć na płaszczyźnie astrologicznej postać princepsa-odnowiciela z założeniem Rzymu oraz całą Italią jako krainą pozostającą pod patronatem Wagi.

Epicki poemat Maniliusza reprezentuje literaturę ostatnich lat panowania Augusta i początku rządów Tyberiusza, ale historia horoskopu „urodzeniowego” Rzymu

s. 61 oraz E. FLORES: *Augustus, Manilius, and Claudian*. W: *Forgotten Stars: Rediscovering Manilius' Astronomica*. Eds. S.J. GREEN, K. VOLK. Oxford 2011, s. 258—259. Sam Maniliusz posługiwał się niejednokrotnie formułami, które próbowały łączyć obraz Wagi i szczypiec Skorpiona; zob. A. LE BOEUFFLE: *Les noms latins d'astres...*, s. 172.

⁹ Zob. A. LE BOEUFFLE: *Les noms latins d'astres...*, s. 171.

¹⁰ Inni autorzy rzymscy, którzy podkreślali tę funkcję konstelacji Wagi, to np. Kwintus Cyceon (*De duodecim signis* 8—9), Wergiliusz (*Georg.* I 208) czy Seneka (*Herc. Fur.* 844). Por. W. HÜBNER: *Das Sternbild der Waage bei den römischen Dichtern*. „Antike und Abendland” 1977, 23, s. 50—63.

¹¹ Taką interpretację występującego w *Metamorfozach* Owidiusza motywu kosmicznej katastrofy spowodowanej przez Faetona przedstawił A. BARCHIESI: *Phaethon and the Monsters*. W: *Paradox and the Marvellous in Augustan Literature and Culture*. Ed. Ph. HARDIE. Oxford 2009, s. 169. Na temat politycznego znaczenia tego mitu w Rzymie czasów dynastii julijsko-klaudyjskiej zob. B. POULLE: *Phaéton et la légitimité d'Auguste*. W: *Pouvoir des hommes, signes des Dieux dans le monde antique. Actes des rencontres de Besançon (1999—2000)*. Eds. M. FARTZOFF, É. SMADJA, É. GENY. Besançon 2002, s. 125—134.

¹² Na temat tego święta w związku z omawianymi tu kwestiami zob. np. D. SABBATUCCI: *La religione di Roma antica, dal calendario festivo all'ordine cosmico*. Milano 1988, s. 128—130.

¹³ Dość zawiła debata dotycząca astrologicznej tożsamości dwóch pierwszych cesarzy Rzymu u Maniliusza ostatnio była relacjonowana m.in. w: A.-M. LEWIS: *Augustus and His Horoscope Reconsidered*. „Phoenix” 2008, 62.3—4, s. 308—337 (autor proponuje przesunięcie znaku Wagi w horoskopie Augusta na drugi plan, podkreśla natomiast wyjątkową rolę zodiakalnej Panny w astralnym portrecie princepsa — Panny utożsamianej zresztą przez autora z postacią bogini odzworowanej na reliefie *Arae Pacis*; Waga miałaby z kolei bardziej odpowiadać charakterystyce Juliusza Cezara) oraz K. VOLK: *Manilius and his Intellectual Background...*, s. 156—161.

sięga czasów schyłku republiki. To wówczas rzymski uczony Marek Terencjusz Warron (jak podaje Plutarch w biografii Romulusa, 12, 3–12, 6) zlecił swojemu przyjacielowi, Lucjuszowi Tarutiuszowi Firmanusowi, sporządzenie horoskopu urodzeniowego założyciela Rzymu — na potrzeby, być może, dzieła *De gente populi Romani*. Warron otrzymał w rezultacie trzy daty, przedstawione według używanego powszechnie wśród astrologów kalendarza egipskiego: moment poczęcia Romulusa (24 czerwca 772), jego narodzin (24 marca 771)¹⁴ oraz założenia Rzymu (4 października 754). Tarutiusz najwyraźniej stał na gruncie determinizmu astrologicznego, który zakładał, że z faktów czyjejś biografii można niejako wydedukować datę narodzin danego indywiduum. Wyczerpującą analizę tych dat, a przede wszystkim metodologii zastosowanej przez rzymskiego astrologa można znaleźć w dwóch studiach na ten temat¹⁵.

Badacze zajmujący się dziejami astrologii przekonują, że w czasach starożytnych dominowały dwie główne jej odmiany: „ogólna” (pierwotniejsza, zajmująca się losami państw czy ich władców na podstawie bieżących znaków pojawiających się na niebie) oraz „urodzeniowa”¹⁶. Czasami odróżniano wręcz astrologię właściwą od owej „genethalogii”, to jest obliczania i analizy horoskopów urodzeniowych poszczególnych osób¹⁷. Horoskopy miast oparte na datach ich powstania stanowiły pewnego rodzaju kontaminację tych dwóch typów astrologii, czy też, jak zauważył Frederick H. Cramer, naturalne rozwinięcie dawnych (mezopotamskich jeszcze) koncepcji astrologicznych¹⁸. Tego rodzaju horoskopy tworzono pierwotnie dla miast hellenistycznych, dlatego posunięcie Warrona i Tarutiusza można odczytać poniekąd jako kolejną oznakę „hellenizacji” Rzymu, próbę włączenia Miasta do grona

¹⁴ Zgodnie z tym, co wynika z pitagorejskich teorii przytaczanych przez Cenzorynusa w dziele *De die natali*, najdoskonalszy moment poczęcia to 11 czerwca, a najbardziej korzystny dzień narodzin to 9 marca (początek roku solarne według tradycji rzymskiej). Oznacza to, że Romulus widziany przez pryzmat astrologicznych obliczeń Tarutiusza był blisko osiągnięcia tego ideału. Na temat owych pitagorejskich spekulacji zob. L. MAGINI: *Stars, Myths and Rituals in Etruscan Rome*. Cham—Heidelberg 2015, s. 52—53.

¹⁵ Zob. A.T. GRAFTON, N.M. SWERDLOW: *Technical Chronology and Astrological History in Varro, Censorinus and Others*. „Classical Quarterly” 1985, 35.2, s. 454—465; A.T. GRAFTON, N.M. SWERDLOW: *The Horoscope of the Foundation of Rome*. „Classical Philology” 1986, 81.2, s. 148—153. Ostatnio tematem tym zajmował się również S. HEILEN: *Ancient Scholars on the Horoscope of Rome*. „Culture and Cosmos” 2007, 11.1—2, s. 43—68. Wcześniejsze prace dotyczące tego zagadnienia, począwszy od XIX wieku, wylicza z kolei J.-H. ABRY: *L’Horoscope de Rome (Cicéron, Div., II, 98—99)*. W: *Les Astres. Actes du colloque international de Montpellier, 23—25 mars 1995*. T. 2: *Les correspondances entre le ciel, la terre et l’homme...*, s. 122, przyp. 2.

¹⁶ Zob. W. HÜBNER: *L’astrologie dans l’antiquité*. „Pallas” 1983, 30, s. 5; B. BAKHOUCHE: *L’Astrologie à Rome*. Louvain—Paris 2002, s. 73—79. Por. też G. LUCK: *Arcana Mundi: Magic and the Occult in the Greek and Roman Worlds*. Baltimore 2006, s. 372.

¹⁷ Zob. T. BARTON: *Augustus and Capricorn: Astrological Polyvalency and Imperial Rhetoric*. „Journal of Roman Studies” 1995, 85, s. 34.

¹⁸ Zob. F.H. CRAMER: *Astrology in Roman Law and Politics*. Philadelphia 1954, s. 11.

hellenistycznych metropolii, które już posiadały własne horoskopy „urodzeniowe”. Jak komentuje przy okazji rzeczonoego horoskopu dla Rzymu Plutarch, „uważa się, że los miasta, podobnie jak los człowieka, podlega upływowi czasu, który można badać według pozycji gwiazd już od chwili narodzin”¹⁹.

Jeżeli przyjmiemy, że Plutarch się nie pomylił, to zaprzyjaźniony z Warronem astrolog ustalił jako datę założenia Rzymu — wedle dzisiejszej konwencji — 4 października 754 roku p.n.e. Jest to więc data, która doskonale odpowiada koncepcji Maniliusza: na początku października Słońce znajduje się bowiem w znaku Wagi. Warto zwrócić uwagę na dwie sprawy. Po pierwsze, Plutarch wcześniej opowiada szczegółowo o Pariliach jako dniu założenia Rzymu (traktując ten termin najwyraźniej jako tradycyjny, ważniejszy, przedwarroński i dodając datę roczną powiązaną z cudownym zjawiskiem zaćmienia Słońca: trzeci rok VI Olimpiady, to jest rok 754/753); po drugie, Plutarch nie wspomina o Wadze czy jakichkolwiek znakach zodiaku. Można to uznać za wyraz łagodnego sceptycyzmu, dystansowania się od tego rodzaju spekulacji.

Inne teksty wypełniają tę lukę, ukazując jednocześnie tendencję do korygowania horoskopu w taki sposób, aby odpowiadał on kwietniowej dacie założenia Rzymu. Cynceron w swoim traktacie o wróżbiarstwie wspomina — z lekką drwiną zresztą — o horoskopie Tarutiusza²⁰, ale powołuje się przy tym na Parilia (jako datę fundacyjną) i, mając najwyraźniej świadomość, iż w horoskopie tym istotną rolę odgrywa znak Wagi, zaznacza, że Rzym miał powstać (ściślej: „narodzić się”) wówczas, gdy Księżyc znajdował się w owym znaku. Nasuwa się pytanie, co tak naprawdę można rozumieć przez Maniliuszowe sformułowanie: „Libra [...], qua condita Roma”. Otóż może to oznaczać, że Słońce znajdowało się wówczas w znaku Wagi (tak jak w horoskopie Tarutiusza Firmanusa podanym przez Plutarcha), albo że Księżyc znajdował się w tym znaku (jak to było u Cyncerona), albo że chodzi o ascendent (znak pojawiający się w danym momencie nad wschodnim horyzontem) czy nawet że Waga była znakiem momentu poczęcia (czyli w znaku Wagi znajdowało się Słońce w momencie poczęcia) — cokolwiek oczywiście oznaczałoby „poczęcie” w przypadku miasta²¹.

¹⁹ Tu i dalej cytuję biografię Romulusa w przekładzie Kazimierza Korusa według wydania: PLUTARCH: *Żywoty równoległe*. T. 1: *Tezeusz i Romulus, Likurg i Numa*. Przeł. K. KORUS. Oprac. L. TRZCIONKOWSKI, K. KORUS. Warszawa 2004, s. 151–152.

²⁰ *De divinatione* II 47: „L. quidem Tarutius Firmanus, familiaris noster, in primis Chaldaicis rationibus eruditus, urbis etiam nostrae natalem diem repetebat ab iis Parilibus, quibus eam a Romulo conditam accepimus, **Romamque, in iugo cum esset Luna, natam esse dicebat, nec eius fata canere dubitabat**”. Na temat „Cynceronowego” horoskopu Rzymu zob. J.-H. ABRY: *L’Horoscope de Rome (Cicéron, Div., II, 98–99)*..., s. 121–140; S.J. GREEN: *Disclosure and Discretion in Roman Astrology: Manilius and his Augustan Contemporaries*. Oxford 2014, s. 85.

²¹ Ekscentryczny pomysł „poczęcia” Miasta przez Romulusa zaproponował niegdyś G.F. UNGER: *Romulusdata*. „Jahrbücher für classische Philologie” 1887, 135, s. 414. Wywiedziona ze źródeł „chaldejskich” (czyli astrologicznych) i pitagorejskich metoda obliczania dnia poczęcia znana jest ze

Bardziej szczegółowe dane na temat horoskopu Rzymu znajdziemy u Gajusza Juliusza Solinusa (*Collectanea rerum mirabilium* I 17–19), a za nim zapewne powtarza je bizantyjski uczonec Jan Lydos (*De mensibus* I 14), przy czym istnieją dwie nieznacznie różniące się wersje tego fragmentu tekstu Lydosa. Różnice ukazano w zestawieniu tabelarycznym (tabela 1)²². Przedstawiono w nim wersje horoskopu według Solinusa wraz z recenzją tzw. Planudejską tekstu Lydosa, następnie wersję na podstawie recenzji tzw. Barberini tegoż tekstu Lydosa²³ oraz współczesne obliczenia dla daty podanej przez Plutarcha, czyli 4 października — ponieważ zarówno w tekście Solinusa, jak i obu wersjach tekstu Lydosa umieszczono wbrew danym astronomicznym Słońce w znaku Byka, respektując najwyraźniej kwietniową datę założenia Rzymu. Powoduje to jednak, że cały układ planet w tych wariantach horoskopu staje się nonsensowny.

Tabela 1
Związek znaku zodiaku z planetą w dniu 4 października w różnych wersjach horoskopu

Planeta	Wersja Solinusa i Lydosa „Planudejskiego”	Wersja Lydosa „Barberini”	Obliczenia współczesne
Saturn	♄	♄	♄ 4°
Jowisz	♃	♃	♃ 17°
Mars	♂	♂	♂ 17°
Wenus	♀	♀	♀ 2°
Merkury	♁	♁	♁ 26°
Słońce	♈	♈	♈ 3°
Księżyc	♁	♁	♁ 26°

Zgodnie z dzisiejszą wiedzą zarówno Słońce, jak i Księżyc 4 października 754 roku znajdowały się w znaku Wagi, a ponadto w tym samym znaku znajdował się Mars — co odnotowano również w jednej z wersji tekstu Lydosa. Warto zwrócić uwagę na dominację Skorpiona w dwóch antycznych wersjach tego horoskopu

wspomnianego już dzieła Cenzorynusa (*De die natali* XI): moment narodzin od momentu poczęcia ma zatem oddzielać od siebie 3/4 roku solarnego, czyli 273 dni.

²² Według: A.T. GRAFTON, N.M. SWERDLOW: *The Horoscope...*, s. 151.

²³ Szczegółowe informacje dotyczące dwóch rodzin tekstualnych dzieła Lydosa można znaleźć w: M. HOOKER: *Introduction*. W: J. LYDUS: *On the Months (De mensibus)*. Transl. with intr. M. HOOKER. [S.l.] 2017, s. xxxiii. Począwszy od Teubnerowskiej edycji Richarda Wuenscha, obydwie rodziny tekstu Lydosa są zresztą scalane, by powstała jednolita narracja. Zob. IOANNIS LAURENTII LYDI: *Liber de mensibus*. Ed. R. WUENSCH. Lipsiae 1898, s. 8.

(według Solinusa oraz Lydosa w wariancie „Planudejskim”), znaku, który zwykle nie niósł ze sobą pozytywnych skojarzeń (np. geograficznie podporządkowana była mu Kartagina). Przewaga planet znajdujących się w znaku Skorpiona w horoskopie Rzymu była odnotowywana przez badaczy, ale nie doczekała się przekonującego wyjaśnienia. Tymczasem teorie astrologiczne są na tyle elastyczne, że można je bez większego trudu dostosować do różnych potrzeb. Znaki zodiaku były podporządkowane bóstwom; według Maniliusza (II 439—447) Waga wprawdzie jest powiązana z Wulkanem²⁴, co w tym przypadku nie ma większego znaczenia, ale Mars, ojciec założyciela Rzymu, tworzy parę właśnie ze Skorpionem („pugnax Mavorti Scorpios haeret”; *Astr.* II 443), a konkretnie z jego szczypcami (które zresztą są formalnie Wagą, gdyż z nich przecież gwiazdozbiór Wagi miał powstać; ta współzależność Skorpiona i Wagi jest tu być może równie istotna²⁵). Ponadto konstelacja Skorpiona sprzyja zakładaniu miast, jak dowiadujemy się z *Astronomików* (IV 553—558):

*Scorpios extremae cum tollet lumina caudae,
siquis erit stellis tunc suffragantibus ortus,
urbibus augebit terras iunctisque iuvenis 555
moenia succinctus curvo describet aratro,
aut sternet positas tubes inque arva reducet
oppida et in domibus maturas reddet aristas.*

Zastanawia też, czy dowartościowanie Skorpiona przez Maniliusza nie miało dodatkowo związku z faktem, że Tyberiusz — urodzony 16 listopada — był zodiakalnym (solarnym) Skorpionem. Waga to z kolei znak, w którym znajdował się Księżyc w momencie narodzin następcy Oktawiana. Oktawian August to, jak wiadomo, zodiakalna (wrześniowa) Waga, dodatkowo z ascendentem również w Wadze, ponadto przyście na świat przyszłego princepsa powiązane było z jesienną równonocą, co w sumie pasuje doskonale do opisu „Cezara” w cytowanym na początku tekście Maniliusza. Najważniejszy okazał się jednak dla Augusta znak Koziorożca (zob. Swetoniusz, *Aug.* 94), czyli znak odradzającego się w czasie zimowego przesilenia Słońca; przy czym był to z całą pewnością dla Oktawiana znak początku (Słońce znajdowało się w znaku Koziorożca dziewięć miesięcy przed narodzinami), ale też znak, w którym prawdopodobnie znajdował się Księżyc w momencie narodzin princepsa, zgodnie z tym, co na ten temat sądził Maniliusz (*Astr.* II 507—509: „contra Capricornus in ipsum / convertit visus (quid enim mirabitur ille / maius, in

²⁴ Koncept ten może wydać się zaskakujący, ale Waga jest jedynym „artefaktem” wśród konstelacji zodiakalnych, skojarzono ją więc z boskim rzemieślnikiem.

²⁵ Mogła ona zresztą przybierać różne formy, również antagonistyczne: „dzielenie się” z Wagą swoim obszarem nieba przez Skorpiona pozwala odczytywać te relacje np. jako metaforę wojen punickich (Italia vs. Kartagina = Waga vs. Skorpion).

Augusti felix cum fulserit ortum?)”). Można się również spotkać z opinią, że *ortum Augusti* wskazuje na datę nie tyle fizycznych narodzin Oktawiana Augusta (który na początku swojego życia nie mógł być jeszcze przecież okreśłany tym przydomkiem), ile oficjalnego nadania *cognomen* Augusta, co miało miejsce 16 stycznia (27 roku), czyli w czasie, gdy istotnie Słońce było w znaku Koziorożca²⁶.

Wracając jednak do „narodzin” Rzymu, warto zadać pytanie, do czego zmierzał Warron, sięgając po teorie astrologiczne i powodując w efekcie tak poważne perturbacje chronologiczne? Otóż wydaje się, że na gruncie astrologii poszukiwał przede wszystkim potwierdzenia dla swej dość ekscentrycznej, konkurencyjnej choćby wobec pomysłu Fabiusza Piktora, wersji chronologii fundacyjnej. Zdając sobie sprawę z chwiejnych fundamentów, na jakich jest ona zbudowana, starał się znaleźć dodatkowe jej uzasadnienie (chodziło rzecz jasna o datę roczną, tymczasem przyjaciel astrolog spisał się aż za dobrze, dostarczając też — jeśli ufać Plutarchowi — dane na temat daty dziennej, rażąco niezgodnej z tradycją). Wiemy skądinąd, że Warron interesował się też inną koncepcją astrologiczną (kojarzoną z ważnym przecież dla niego pitagoreizmem), którą przywołuje Święty Augustyn, cytując rzymskiego uczonego. Zgodnie z cytowanym przez Augustyna tekstem (*De civitate Dei* XXII 28):

niektórzy astrologowie [*genethliaci* = stawiający horoskopy urodzeniowe] napisali, że w odradzaniu się ludzi zachodzi to, co Grecy nazywają palingenezą; sprawia ona, że, jak piszą owi wróżbici, po okrągłych 440 latach ta sama dusza i to samo ciało, które niegdyś ze sobą w jednym człowieku były związane, znowu powrócą do tego samego stanu²⁷.

Jeśli astrologia uprawiała do traktowania narodzin miasta jak narodzin człowieka (co skonstatował Plutarch i co potwierdzają dawne horoskopy stawiane mia-

²⁶ Zob. B. BAKHOUCHE: *Augustus: les astres et la mutation de l'autorité à Rome*. „Revue des études anciennes” 2012, 113.1, s. 59—64. Autorka rozważa zresztą w swoim artykule również hipotezę, zgodnie z którą symboliczne „narodziny” Oktawiana jako syna ubóstwionego Juliusza Cezara (co oznacza „nowy status ontologiczny”) mogłyby nastąpić w momencie pojawienia się na niebie komety — *sidus Iulium* — po śmierci dyktatora, podczas upamiętniających go w roku 44 uroczystości; jako datę tego wydarzenia B. Bakhouche przyjmuje 20 lipca (zob. ibidem, s. 55—59). Wcześniejszą dyskusję dotyczącą tych zagadnień omawia J. RUDNICKA: *Poezja, astrologia i polityka — próba interpretacji horoskopów przedstawionych w księdze IV Astronomików Maniliusza*. „Classica Wratislaviensia” 2010, 30, s. 101—103.

²⁷ Wykorzystałem przekład ks. Władysława Kubickiego, lekko go korygując. Oryginalny tekst brzmi następująco: „Genethliaci quidam scripserunt esse in renascendis hominibus quam appellat παλιγγενεσίαν Graeci; hac scripserunt confici in annis numero quadringentis quadraginta, ut idem corpus et eadem anima, quae fuerint coniuncta in homine aliquando, eadem rursus redeant in coniunctionem”. Tekst według wydania: *Studi Varroniani: De Gente Populi Romani Libri IV*. Ed. P. FRACCARO. Padova 1907, s. 258. Zob. też komentarz do tego fragmentu na s. 102—103.

stom), to mamy tutaj, co zauważył już Tadeusz Zieliński²⁸, metodę, dzięki której Warron obliczył datę roczną założenia Rzymu: 440 lat po dacie (Eratostenesowej) rozpoczęcia wojny trojańskiej (1193 — 440 = 753).

Dlaczego akurat astrologia przyciągnęła uwagę Warrona zajmującego się początkami Rzymu? Można wskazać kilka przyczyn. Jedną z nich jest związek astrologii (i w ogóle zainteresowań „kosmicznych”) z wyznawanym przez Warrona pitagoreizmem, a także rosnącą rolę badań nad chronologią — astrologia mogła uchodzić za „autorytet” w tej dziedzinie. Warto przywołać uwagę współczesnego badacza, który stwierdził, że gdyby w świecie grecko-rzymskim udało się stworzyć jakiś jednolity system datowania, to najbliższymi jego stworzenia byli właśnie astrologowie²⁹. Trzeba też pamiętać, że wokół Romulusa i jego Miasta już wcześniej roztaczał się rodzaj „kosmicznej” aury. Biografia założyciela Rzymu wiązana była na przykład ze zjawiskiem zaćmienia Słońca. Praktykę auguralną, w wyniku której Rzym miał powstać, można postrzegać jako rodzaj techniki analogicznej do astrologii czy też rodzaj protoastrologii³⁰. Rzecz jasna, tego typu analogię możemy postulować dzisiaj na gruncie badań porównawczych, lecz trudno podejrzewać o świadomość istnienia podobnej zależności starożytnych Rzymian. Analogia ta staje się jednak wyrazistsza, gdy przypomnimy sobie, że Romulus obserwuje ni mniej, ni więcej niż 12 znaków na niebie (w postaci sępów); liczba ta przywodzi na myśl liczbę zodiakalnych konstelacji. Warto jednak zauważyć, że jeśli Rzymianie zechcieliby te astrologiczne spekulacje wiązać z czasami początków Rzymu — to znaczy sugerowałiby, że pierwsi władcy Rzymu mogli kierować się w swoich posunięciach danymi astrologicznymi — to tego rodzaju wiedzę należałoby przypisać raczej Numie niż Romulusowi, o którym Owidiusz (*Fasti* I 29) powie (*à propos* wprowadzania zmian w kalendarzu): „naturalnie lepiej się znałeś, Romulusie, na wojnie niż na gwiazdach” („Scilicet arma magis, quam sidera, Romule, noras...”).

Później oczywiście się stają związki z ideą *renovatio* z czasów Augusta; zresztą według samego Maniliusza mamy do czynienia z nowym założeniem Rzymu: „Caesar melius nunc condidit urbem”³¹. Dlaczego „melius”, „lepiej”? Oczywiście z zachowaniem rytualnej czystości, czyli bez bratobójstwa, ale czy chodziło też o jakąś szczególną konfigurację astrologiczną? Co oznacza w tym kontekście „nunc”? Nie wiadomo, jaki moment „założenia Rzymu na nowo” bierze pod uwagę Maniliusz. Być może dzień, w którym Oktawiana mianowano Augustem? Imię to przecież zawierało w sobie przejrzystą aluzję do *augurium augustum*, założycielskiej wróżby auguralnej Romulusa. Wówczas ponownie dowartościowaniu podlegałyby oczywi-

²⁸ Zob. T. ZIELIŃSKI: *Religia Rzeczypospolitej Rzymskiej*. Toruń 2000, s. 379, przyp. 217.

²⁹ Zob. D. FEENEY: *Caesar's Calendar: Ancient Time and the Beginnings of History*. Berkeley 2007, s. 219, przyp. 13.

³⁰ Por. A. BORSA: *Cosmicizzazione di Roma antica*. Roma 1997, s. 99.

³¹ Słowa *Caesar melius* to efekt emendacji A.E. Housmana.

ście znak Koziorożca. A może chodziło o *augurium* podczas pierwszego konsulatu i pojawienie się, jak w przypadku Romulusa, dwunastu sępów³²? Początek pierwszego konsulatu Augusta datuje się zwykle na 19 sierpnia 43 roku — w miesiącu, który później został nazwany *Augustus*, ale istnieje też źródło wskazujące na wrzesień³³, czyli czas Wagi, co doskonale wpisywałoby się w wywód Maniliusza.

Jakkolwiek by było, wypada raz jeszcze podkreślić, że schyłek republiki i początek pryncypatu to „epoka astrologii”: powstały wówczas łacińskie wersje astronomicznego poematu Aratosa *Fenomena* (niekiedy wzbogacone o warstwę astrologiczną), Juliusz Cezar wraz z reformą kalendarza stworzył dzieło *De astris*³⁴, ważnym wydarzeniem towarzyszyły astralne przepowiednie (najpierw dotyczące wojen domowych, później narodzin nowego porządku; wystarczy wspomnieć pitagorejczyka i astrologa Nigidiusza Figulusa, sportretowanego w roli profety przez Lukana i Swetoniusza, czwartą eklogę Wergiliusza z jej astrologicznym obrazowaniem czy zjawisko *sidus Iulium*³⁵). Swój horoskop propagował sam princeps, dzięki czemu na augustowskich monetach i słynnej gemmie można znaleźć znak Koziorożca (oraz Skorpiona — w odniesieniu do Tyberiusza). Architektoniczno-urbanistyczny program *renovatio* obejmował m.in. *horologium Augusti* (czyli słoneczny kalendarz i zegar na Polu Marsowym)³⁶, „kosmomorficzny” Panteon³⁷ oraz projekt świątyni Concordii (Zgody) z astrologicznym programem ikonograficznym symbolizującym kosmiczną harmonię³⁸. Skoro, jak sugeruje Owidiusz w *Fasti* (II 683—684), władza Rzymu (*urbs*) rozciąga się na cały świat (*orbis*), władca staje się poniekąd kosmokraterem. Astrologia przerzuca pomost między początkami Rzymu a jego odrodzeniem w czasach Augusta, umacniając jednocześnie w ten sposób swój autorytet³⁹.

³² O czym wspomina Swetoniusz (*Aug.* 95): „Primo autem consulatu et augurium capienti duodecim se vultures ut Romulo ostenderunt...”, a także Kasjusz Dion (XLVI 46, 2—3) i Juliusz Obsequens (*De prodigiis* 69).

³³ Zob. A.B. BOSWORTH: *Augustus and August: Some Pitfalls of Historical Fiction*. „Harvard Studies in Classical Philology” 1982, 86, s. 151—170. Bosworth przypomina, że zgodnie ze świadectwem Wellejusza Paterkulusa (*Hist.* II 65, 2) Oktawian objął po raz pierwszy konsulatu na dzień przed swoimi dwudziestymi urodzinami, to jest 22 września.

³⁴ P. DOMENICUCCI: *Cesare e le stelle*. W: IDEM: *Astra Caesarum: Astronomia, astrologia e catasterismo da Cesare a Domiziano*. Pisa 1996, s. 85—99.

³⁵ Zob. J.T. RAMSEY, A.L. LICHT: *The Comet of 44 BC and Caesar's Funeral Games*. Atlanta 1997.

³⁶ Przedsięwzięcie ostatnio szeroko dyskutowane w: *The Horologium of Augustus: Debate and Context*. Ed. L. HASSELBERGER. Portsmouth 2014. Zob. też P. REHAK: *Imperium and Cosmos. Augustus and the Northern Campus Martius*. Madison 2006 oraz S.J. GREEN: *Disclosure and Discretion in Roman Astrology...*, s. 100—102.

³⁷ Zob. Ch.L. JOOST-GAUGIER: *The Iconography of Sacred Space: A Suggested Reading of the Meaning of the Roman Pantheon*. „Artibus et Historiae” 1998, 19, s. 21—42.

³⁸ Zob. B.A. KELLUM: *The City Adorned: Programmatic Display at the Aedes Concordiae Augustae*. W: *Between Republic and Empire. Interpretations of Augustus and His Principate*. Eds. K.A. RAAFLAUB, M. TOHER. Los Angeles 1993, s. 276—307.

³⁹ Zob. S.J. GREEN: *Disclosure and Discretion in Roman Astrology...*, s. 65—74.

Z późniejszej perspektywy widać, że dyscyplina ta stanowiła bardzo ważną część kulturowej rewolucji, która przeorała Rzym u schyłku republiki, przygotowując grunt pod pryncypat, jak to pokazano choćby w monografii Alfreda Schmida pod nader wymownym tytułem *August i potęga gwiazd*⁴⁰. Złożony kod astrologicznych symboli to jeden z języków, jakim przemawia do nas rzymska przeszłość z czasów politycznego przełomu.

Późniejsi autorzy rzymscy doskonale zdawali sobie sprawę z wagi (*nomen omen*) astrologicznej symboliki w czasach rzymskiej rewolucji. Do politycznego znaczenia tych znaków znajdziemy aluzję na przykład u Lukana. Zgodnie z relacją zamieszczoną w *Wojnie domowej* (II 688—693), Pompejusz wypływa z Brundyżjum w czasie, kiedy na niebie znika powoli znak Panny (*Virgo*), a pojawia się Waga (dzieje się to w dodatku o świcie, co pozwala w narracji Lukana zaistnieć Słońcu, skojarzonemu z Apollinem, *Phoebus*, a więc bóstwem patronującym Oktawianowi). W rzeczywistości, jak wiadomo z innych źródeł, miało to miejsce w styczniu, pod panowaniem Wodnika⁴¹. Znakowi temu trudno by było jednak przypisać jakąś istotniejszą treść symboliczną w tym kontekście.

Idealna puenta tego typu dociekań została napisana już dawno, a sformułował ją Plutarch (*Romulus* 12, 6): „No cóż, może te i tym podobne rozważania raczej przyciągną odbiorców dzięki swojej osobliwości i niezwykłości, niż rozgniewają swoim bajkowym charakterem”.

Bibliografia

ABRY J.-H.: *L'Horoscope de Rome* (Cicéron, Div., II, 98—99). W: *Les Astres. Actes du colloque international de Montpellier, 23—25 mars 1995*. T. 2: *Les correspondances entre le ciel, la terre et l'homme. Les « survivances » de l'astrologie antique*. Eds. B. BAKHOUCHE, A. MOREAU, J.-C. TURPIN. Montpellier 1996, s. 121—140.

BAKHOUCHE B.: *Augustus: les astres et la mutation de l'autorité à Rome*. „Revue des études anciennes” 2012, 113.1, s. 47—72.

⁴⁰ A. SCHMID: *Augustus und die Macht der Sterne: Antike Astrologie und die Etablierung der Monarchie in Rom*. Köln 2005. Zob. również: B. BAKHOUCHE, *Augustus: les astres... , passim*. Jeden z badaczy zauważył trafnie: „Triumf Augusta to również triumf astrologii” (A. WALLACE-HADRILL: *Mutatas Formas: the Augustan Transformation of Roman Knowledge*. W: *Cambridge Companion to the Age of Augustus*. Ed. K. GALINSKY. Cambridge 2005, s. 65). W opracowaniach poświęconych zagadnieniom owej kulturowej rewolucji zwykle nie ma jednak nawet wzmianki o astrologicznych aspektach ówczesnego życia intelektualnego; zob. np. *The Roman Cultural Revolution*. Eds. Th. HABINEK, A. SCHIESARO. Cambridge 1997; A.J.S. SPAWFORTH: *Greece and the Augustan Cultural Revolution*. Cambridge 2012.

⁴¹ Zob. L. FRATANTUONO: *Madness Triumphant: A Reading of Lucan's Pharsalia*. Lanham—Boulder 2012, s. 84.

- BAKHOUCHE B.: *L'Astrologie à Rome*. Louvain—Paris 2002.
- BARCHIESI A.: *Phaethon and the Monsters*. W: *Paradox and the Marvellous in Augustan Literature and Culture*. Ed. Ph. HARDIE. Oxford 2009, s. 163—188.
- BARTON T.: *Augustus and Capricorn: Astrological Polyvalency and Imperial Rhetoric*. „Journal of Roman Studies” 1995, 85, s. 33—51.
- BORSA A.: *Cosmicizzazione di Roma antica*. Roma 1997.
- BOSWORTH A.B.: *Augustus and August: Some Pitfalls of Historical Fiction*. „Harvard Studies in Classical Philology” 1982, 86, s. 151—170.
- BRÉGUET E.: *Urbi et orbi: un cliché et un thème*. W: *Hommages à M. Renard*. Ed. J. BIBAUW. „Collection Latomus”, vol. CI. Bruxelles 1969, s. 140—152.
- CALLATAÏ G. De: *La géographie zodiacale de Manilius (Astr. 4, 744—817), avec une note sur l'Énéide virgilienne*. „Latomus” 2001, 60.1, s. 35—66.
- CRAMER F.H.: *Astrology in Roman Law and Politics*. Philadelphia 1954.
- DEKKER E.: *Illustrating the Phaenomena: Celestial cartography in Antiquity*. Oxford 2012.
- DOMENICUCCI P.: *Cesare e le stelle*. W: P. DOMENICUCCI: *Astra Caesarum: Astronomia, astrologia e catasterismo da Cesare a Domiziano*. Pisa 1996, s. 29—99.
- FEENEY D.: *Caesar's Calendar: Ancient Time and the Beginnings of History*. Berkeley 2007.
- FLORES E.: *Augustus, Manilius, and Claudian*. W: *Forgotten Stars: Rediscovering Manilius' Astronomica*. Eds. S.J. GREEN, K. VOLK. Oxford 2011, s. 255—260.
- FRATANTUONO L.: *Madness Triumphant: A Reading of Lucan's Pharsalia*. Lanham—Boulder 2012.
- GLADHILL B.: *Star wars in Manilius' Astronomica*. W: IDEM: *Rethinking Roman Alliance: A Study in Poetics and Society*. Cambridge 2016, s. 97—118.
- GRAFTON A.T., SWERDLOW N.M.: *Technical Chronology and Astrological History in Varro, Censorinus and Others*. „Classical Quarterly” 1985, 35.2, s. 454—465.
- GRAFTON A.T., SWERDLOW N.M.: *The Horoscope of the Foundation of Rome*. „Classical Philology” 1986, 81.2, s. 148—153.
- GREEN S.J.: *Disclosure and Discretion in Roman Astrology: Manilius and his Augustan Contemporaries*. Oxford 2014.
- HARDIE Ph.R.: *Virgil's Aeneid: Cosmos and Imperium*. Oxford 1986.
- HELLEN S.: *Ancient Scholars on the Horoscope of Rome*. „Culture and Cosmos” 2007, 11.1—2, s. 43—68.
- HÜBNER W.: *Das Sternbild der Waage bei den römischen Dichtern*. „Antike und Abendland” 1977, 23, s. 50—63.
- HÜBNER W.: *Lastrologie dans l'antiquité*. „Pallas” 1983, 30, s. 1—24.
- IOANNIS LAURENTII LYDI: *Liber de mensibus*. Ed. R. WUENSCH. Lipsiae 1898.
- JOOST-GAUGIER Ch.L.: *The Iconography of Sacred Space: A Suggested Reading of the Meaning of the Roman Pantheon*. „Artibus et Historiae” 1998, 19, s. 21—42.
- KELLUM B.A.: *The City Adorned: Programmatic Display at the Aedes Concordiae Augustae*. W: *Between Republic and Empire. Interpretations of Augustus and His Principate*. Eds. K.A. RAAFLAUB, M. TOHER. Los Angeles 1993, s. 276—307.
- LE BOEUFFLE A.: *Les noms latins d'étoiles et de constellations*. Paris 1977.
- LEWIS A.-M.: *Augustus and His Horoscope Reconsidered*. „Phoenix” 2008, 62.3—4, s. 308—337.
- LIUZZI D.: *L'Europe dans l'œuvre de Manilius (Astr., IV, 681—695 715—721 760—769)*. W: *Les Astres. Actes du colloque international de Montpellier, 23—25 mars 1995*. T. 2: *Les correspondances entre le ciel, la terre et l'homme. Les « survivances » de l'astrologie antique*. Eds. B. BAKHOUCHE, A. MOREAU, J.-C. TURPIN. Montpellier 1996, s. 61—69.
- LUCK G.: *Arcana Mundi: Magic and the Occult in the Greek and Roman Worlds*. Baltimore 2006.
- LYDUS J.: *On the Months (De mensibus)*. Transl. with intr. M. HOOKER. [S.l.] 2017.
- MAGINI L.: *Stars, Myths and Rituals in Etruscan Rome*. Cham—Heidelberg 2015.

- MANILII M.: *Astronomica*. Ed. G.P. GOOLD. Leipzig 1985.
- NICOLET C.: *Space, Geography and Politics in the Early Roman Empire*. Transl. H. LECLERC. Ann Arbor 1991.
- PIĘTKA R.: *Kaliopie i Urania. Rzymskie poematy astronomiczne*. Poznań 2005.
- PIĘTKA R.: *Roma Aeterna. Rzymska mitologia urbanistyczna*. Poznań 2015.
- PLUTARCH: *Żywoty równoległe*. T. 1: *Tezeusz i Romulus, Likurg i Numa*. Przeł. K. KORUS. Oprac. L. TRZCIONKOWSKI, K. KORUS. Warszawa 2004.
- POSSANZA M.: *Two Notes on Q. Cicero's De Duodecim Signis (FPL P. 79 Morel; P. 101 Büchner)*. „Classical Philology” 1992, 87.1, s. 44—46.
- POULLE B.: *Phaéton et la légitimité d'Auguste*. W: *Pouvoir des hommes, signes des Dieux dans le monde antique. Actes des rencontres de Besançon (1999—2000)*. Eds. M. FARTZOFF, É. SMADJA, É. GENY. Besançon 2002, s. 125—134.
- RAMSEY J.T., LICHT A.L.: *The Comet of 44 BC and Caesar's Funeral Games*. Atlanta 1997.
- REHAK P.: *Imperium and Cosmos. Augustus and the Northern Campus Martius*. Madison 2006.
- ROCHETTE B.: *Urbs — Orbis. Ovide, Fastes II 684: Romanae spatium est Urbis et orbis idem*. „Latomus” 1997, 56.4, s. 551—553.
- RUDNICKA J.: *Poezja, astrologia i polityka — próba interpretacji horoskopów przedstawionych w księdze IV Astronomików Maniliusza*. „Classica Wratislaviensia” 2010, 30, s. 97—106.
- SABBATUCCI D.: *La religione di Roma antica, dal calendario festivo all'ordine cosmico*. Milano 1988.
- SCHMID A.: *Augustus und die Macht der Sterne: Antike Astrologie und die Etablierung der Monarchie in Rom*. Köln 2005.
- SPAWFORTH A.J.S.: *Greece and the Augustan Cultural Revolution*. Cambridge 2012.
- Studi Varroniani: De Gente Populi Romani Libri IV*. Ed. P. FRACCARO. Padova 1907.
- The Horologium of Augustus: Debate and Context*. Ed. L. HASELBERGER. Portsmouth 2014.
- The Roman Cultural Revolution*. Eds. Th. HABINEK, A. SCHIESARO. Cambridge 1997.
- UNGER G.F.: *Romulusdata*. „Jahrbücher für classische Philologie” 1887, 135, s. 409—423.
- VOLK K.: *Manilius and his Intellectual Background*. Oxford 2009.
- WALLACE-HADRILL A.: *Mutatas Formas: the Augustan Transformation of Roman Knowledge*. W: *Cambridge Companion to the Age of Augustus*. Ed. K. GALINSKY. Cambridge 2005, s. 55—84.
- ZIELIŃSKI T.: *Religia Rzeczypospolitej Rzymskiej*. Toruń 2000.

Radosław Piętka

“Hesperiam sua Libra tenet, qua condita Roma [...]”
The tale of birth and rebirth of Rome in astrological contexts

Summary

The article aims at pinpointing variegated circumstances which yielded astrological ideas during the end of Republic and the early Principate. By assuming as a starting point the enigmatic sentence from Marcus Manilius' *Astronomica*, which refers to Rome's “birth” horoscope and simultaneously to the zodiac sign (Libra) of the *princeps*, the author attempts to show various contexts that facilitated the appearance of astral symbolism in texts of the epoch in question. The debate regarding the

Rome's horoscope, already quite enliven during the Antiquity, which evoked the mythical times of the Eternal City's beginnings but, at the same time, reflected the then current affairs, clearly shows that the astrological discourse was not solely a matter of specialised "knowledge" displayed by the authors who grappled with the subject, but it usually entailed traces of complex ideological, political, and worldview-related entanglements that to a great extent shaped the nature of cultural Roman "revolution" carried out over two thousand years ago.

Key words: antique astrology, founding of Rome, Marcus Manilius, *renovatio*